

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.37>**Олексій Фаст,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

РОЛЬ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ У ФОРМУВАННІ УЯВЛЕНЬ ПРО ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ЯК ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ

Статтю присвячено дослідженню питання ролі середньовічної правової думки у процесі формування уявлень про честь та гідність особистості як правового інституту. Стверджується, що передумовою виникнення інституту честі та гідності є визнання безумовної цінності особистості (індивіда) як самостійного суб'єкта права. У статті досліджуються основні історичні фактори, які визначили специфіку середньовічних уявлень про честь та гідність. Відзначається, що такими основоположними факторами є феодальний спосіб виробництва та утвердження християнського віровчення як глобальної ідеології. Зазначені чинники зумовили, зокрема, такі риси середньовічного розуміння визначених категорій: честь та гідність є важливими ознаками особистості, проте їх конкретне змістове наповнення не є константою і залежить від станової приналежності індивіда (станової честі); честь та гідність сприймаються як соціально-етичні й одночасно юридичні категорії; міра та спосіб юридичного захисту честі та гідності визначаються залежно від станової приналежності носія відповідних прав; поєднання релігійно-етичної ідеї загальної рівності із фактичним та юридичним розшаруванням суспільства та наявністю привілейованих та уразжених у правах станів. У статті відзначається, що загальною тенденцією такої епохи було поступове звуження фокусу правової від держави і суспільства загалом, до окремого стану, потім сім'ї і нарешті окремої особистості. Відзначається важливість процесу, пов'язаного з індивідуалізацією духовного життя, завдяки якому саме особистість набуває якості центру релігійного життя. Разом із тим невідповідність між релігійними ідеями та фактичною соціальною та юридичною нерівністю представників різних станів призвело до поступового утвердження ідей прав людини, яке повною мірою було реалізовано у Новий час, та пов'язується зі зникненням відмінностей між соціальними станами та поширенням інституту честі та гідності на всіх представників суспільства. Загалом Середньовіччя розглядається як важливий історичний етап формування передумов для виникнення сучасного інституту честі та гідності особистості.

Ключові слова: честь та гідність, Середньовіччя, особистість, основні права людини, особисті немайнові права.

Постановка проблеми. Право на честь та гідність є абсолютним, невідчужуваним правом людини, яке має беззаперечне та першорядне значення для сучасного суспільства. Утвердження, гарантування і захист честі та гідності разом з іншими конституційними правами людини визначає зміст і спрямованість діяльності будь-якої розвиненої демократичної держави. Така група особистих немайнових прав отримала широке нормативне закріплення на міжнародному та національному рівнях. Забезпеченню реалізації права на честь та гідність присвячені окремі положення Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або інших видів поводження та покарання, які принижують гідність, Конституції України, Цивільного кодексу та інших нормативних актів.

Дослідження історичних передумов формування та факторів еволюції уявлень про честь та гідність особистості на різних етапах розвитку людства є необхідним для усвідомлення природи та визначення сутнісних характеристик такого виду особистих немайнових прав. Такі дослідження дають змогу встановити діалектичні зв'язки між окремими етапами формування інституту честі та гідності як важливої складової частини основних прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню природи права на честь та гідність та історії формування відповідного юридичного інституту та теоретико-правової доктрини присвячено чимало праць українських та закордонних науковців. З точки зору різних галузей юридичної науки комплекс питань, пов'язаних із природою права на честь та гідність, а також історією формування

і розвитку теоретичних уявлень про нього, досліджували: Ч.Н. Азімов, К.В. Безроднова, О.Є. Блажівська, Д.В. Боброва, Т.В. Боднар, В.М. Братасюк, О.В. Власова, І.В. Жилінкова, О.В. Кохановська, О.О. Мережко, О.А. Підпригора, І.В. Саприкіна, І.В. Спасько-Фатеева, Р.О. Стефанчук, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишка та інші науковці.

Водночас питання ролі європейського Середньовіччя у формуванні уявлень про честь та гідність особистості та становленні відповідного правового інституту досліджено вітчизняною юридичною наукою доволі фрагментарно. Доводиться констатувати, що станом натеper комплексні дослідження зазначеного кола питань практично відсутні.

У наукових джерелах можна зустріти діаметрально протилежні оцінки ролі Середніх віків у формуванні інституту честі та гідності людини: від виважено позитивних до різко негативних. Наприклад, М.А. Паладьєв та К.В. Безроднова вважають, що саме в цю епоху питання честі та гідності (принаймні в етичному аспекті) вперше в історії набувають першочергового значення [1, с. 13]. Інші науковці, зокрема В.М. Братасюк, акцентують увагу на негативному впливі середньовічного феодалізму на утвердження права на честь та гідність та характеризують Середньовіччя як епоху «антиіндивідуалістичну», яка не цінує людину за її індивідуальні якості [2, с. 26].

Мета дослідження – виявити характерні риси середньовічних уявлень про честь та гідність особистості порівняно з іншими епохами; визначити ключові фактори, які зумовили їх специфіку та надати обґрунтовану оцінку ролі європейського Середньовіччя у формуванні інституту честі та гідності особистості.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на широке законодавче закріплення, у сучасній юридичній науці відсутнє однозначне розуміння честі та гідності як юридичних категорій. Відповідно, ці поняття потребують уточнення.

Стаття 3 Конституції України відносить честь та гідність разом із життям і здоров'ям, недоторканністю і безпекою до основної групи прав людини, які характеризують її як найвищу соціальну цінність. Стаття 21 Основного Закону пов'язує гідність індивіда із поняттям правової рівності та юридико-етичної «рівноцінності» всіх людей: «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах». Крім того, зазначена норма опосередковано дає підстави охарактеризувати гідність як невідчужуване та абсолютне право:

«права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Стаття 28 Конституції України вбачає реалізацію права на повагу до гідності у забороні катування, жорстокого поводження чи покарання, а також проведення медичних дослідів без добровільної згоди особи.

Узагальнене наукове тлумачення понять «честь» та «гідність» приводить Українська юридична енциклопедія, яка характеризує їх як охоронювані законом особисті немайнові права і невідчужувані блага, що забезпечують соціальне буття особи фізичної. При цьому наголошується на логічній близькості таких понять. Разом із тим зазначається, що «гідність» базується на принципі рівності всіх суб'єктів у моральному відношенні та відображає ставлення індивіда до самого себе і суспільства до нього, а «честь» диференційовано оцінює людей залежно від їхньої належності до певної соціальної, професійної або іншої спільноти» [3, с. 401].

Більшість науковців розглядають честь та гідність як цілісну категорію або зауважують, що честь та гідність співвідносяться як об'єктивний та суб'єктивний аспект одного і того самого принципу: честь являє собою суспільну оцінку індивіда, а гідність – самооцінку власних якостей, здатностей, світогляду, поведінки та суспільного значення [4, с. 6].

Таким чином, можна виділити такі визначальні складники честі та гідності як цілісного правового інституту: визнання цінності всякої людини як моральної особистості; особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості; усвідомлення індивідом свого суспільного значення й визнання цього значення з боку суспільства. Зі сказаного очевидно випливає, що передумовою виникнення інституту честі та гідності є визнання безумовної цінності особистості (індивіда) як самостійного суб'єкта права.

В історико-юридичному аспекті формування інституту честі та гідності генетично пов'язане із гуманістичною традицією ранньомодерної доби та такими категоріями, як основні права людини, формальна рівність, антропоцентричність, гуманізм.

Водночас більшість науковців погоджується, що виникненню такого інституту передувало складний шлях суспільного розвитку, протягом якого століттями закладалися передумови для формування модерних уявлень про честь та гідність особистості.

Окрім дослідників пов'язують виникнення первісних уявлень про честь та гідність із племінною ідентифікацією людини:

образу окремої людини прирівнювалася до образу роду. Примітивною формою захисту честі та гідності на цьому етапі виступала, зокрема, кровна помста. Таким чином, уже в додержавний період почали формуватися елементарні моральні уявлення про честь та гідність особистості [5, с. 45]. Разом із тим більшість дослідників відзначають, що більш-менш виразно інтерес до таких питань прослідковується у мислителів античної доби, які розглядали поняття честі та гідності більшою мірою як морально-етичні, а не юридичні категорії.

У соціально-етичному сенсі мислителі античності виводили поняття честі та гідності людини із її соціального статусу. Антична філософсько-правова думка так само, як юридична практика, не розглядала індивіда як самостійну незалежну від соціуму юридичну категорію. Особистість не мислилася поза соціальними структурами, такими як держава, сім'я, суспільний стан тощо. Причому в античній свідомості саме соціум як ціле логічно й аксіологічно передував індивіду, який розглядався як складовий елемент відповідної спільноти. Так, у трактаті «Політика» Аристотель зазначає: «Первинною за природою є держава порівняно із сім'єю та кожним із нас, оскільки необхідно, щоб ціле передувало частині» [6, с. 379].

В умовах античної культури особиста гідність людини дорівнювала її громадянській гідності, яка не пов'язувалася з індивідом як таким. Визнавалася цінність не окремої особистості, а соціальної спільноти, домінувало поняття честі та гідності як піднесення у власному соціальному середовищі [4, с. 7]. Мати гідність означало бути гідним громадянином та гідно виконувати свою соціальну функцію.

Таким чином, термін «гідність» в античному світі ще не набув значення гідності людини як такої і використовувався стосовно окремої особи винятково для підкреслення її позитивних та корисних для спільноти рис.

У Стародавньому Римі поняття «честь» означало громадянське повноправ'я людини та наявність у неї відповідного юридичного статусу. Не будучи римським громадянином, людина не могла бути наділена честю [4, с. 7].

Зрештою, у римській юриспруденції панувала думка, що відносини, пов'язані із реалізацією та захистом честі та гідності, взагалі недоречно регулювати юридичними засобами: «як не підлягає правовому регулюванню порядок вживання повітря, яким людина дихає, так само не можна врегулювати особисті немайнові права» [7, с. 65].

Таким чином, протягом епохи античності категорії «честь» та «гідність» залишаються

в основному не юридичними, а соціально-етичними поняттями, які характеризують людину як елемент відповідного колективу або суспільства загалом.

У Середні віки основними факторами, які визначили суспільно-правові уявлення про честь та гідність особистості, стали розвиток феодального способу виробництва та глобальне утвердження християнського віровчення.

Зародження феодалізму хронологічно пов'язують із розпадом Західної Римської імперії. На місці єдиної держави, яка об'єднувала всю античну цивілізацію, виникають нові слабко централізовані держави. Відбувається глобальна децентралізація та розпорощення державної влади [8, с. 23].

Місто, яке було майданчиком, пристосованим для репрезентації публічної влади в усьому її блиску, поступово було витіснене селом, а влада міських магістратів присвоювалася сільськими домами [8, с. 30].

Таке розпорощення державної влади, яке у західній історичній науці отримало назву феодальної революції, мало логічним наслідком «приватизацію» влади та суспільного життя: якщо за Аристотелем аксіологічним цілим виступала держава та суспільство загалом, то для середньовічного мислення основну цінність становить окрема сім'я, яка мислиться самодостатнім феноменом. Більше того, навіть держава розглядається як сімейна структура із батьком-монархом на чолі.

Приватизація суспільного життя та утвердження сім'ї як центральної соціальної цінності зумовило прагнення окремих сімей захистити свої майнові та особисті права від інших. Такі процеси призвели до закріплення в законодавстві жорстких вимог щодо забезпечення майнових прав, а також розвитку уявлень про честь сім'ї, яка поступово перетворилася на феномен станової честі.

Поняття суспільного стану в контексті інституту честі та гідності людини має виняткове значення і потребує детальнішого розгляду.

Передумовою формування феодальних станів стало поступове зникнення інституту рабства та виникнення нових форм суспільної залежності. Слід зазначити, що такий процес відбувався поступово: у ранній період рабство хоча і перестало відігравати визначальну соціально-економічну роль, але продовжувало існувати. Разом із тим уже в епоху Раннього Середньовіччя були зроблені спроби не лише пом'якшити положення рабів, але і визнати за ними певний обсяг особистих прав. Так, у державі франків

уже в VII сторіччі положення рабів суттєво змінюється. Едикт короля Хлотаря II забороняє вбивати рабів та встановлює нові положення щодо шлюбних відносин: відтепер вільна жінка, вступаючи в шлюбні відносини з рабом, зберігає свою свободу, вільними вважаються і народжені у такому шлюбі діти [9, с. 101]. Раби у цей період уже фактично визнаються носіями низки особистих прав, таких як право на життя та право власності. Більше того, окремі категорії рабів (наприклад, серви у державі франків) своєю чергою могли мати рабів та використовувати їхню працю для обробки власної землі. У цей же період триває процес закріплення рабів за земельними наділами та часті випадки відпущення рабів на свободу, які у VII столітті набувають масового характеру [9, с. 102]. Подібні зміни відбуваються і в законодавстві східноєвропейських держав. Так, візантійська Еклога встановлює юридичну відповідальність рабовласника за умисне вбивство раба: «якщо володар непомірно катував раба або труїв його, або спалив, то підлягає покаранню за вбивство» [10, с. 73] Разом із тим нанесення рабу побоїв, які випадково призвели до його смерті, не тягли юридичної відповідальності.

Зникнення рабства поступово призводить до утвердження складної станової системи із розгалуженими формами взаємних залежностей.

У найбільш загальному сенсі феодальне суспільство поділялося на три соціальні групи, або стани: «oratores» – люди молитви, тобто священнослужителі; «bellatores» – люди війни (воїни) та «laboratores» – люди праці, тобто трудящий люд [11, с. 62]. Очевидно, що така схема не відображає всієї складності суспільства середньовічної Європи, крім того, кожна із зазначених груп була неоднорідною та містила внутрішні підгрупи, які своєю чергою були залежними одна від одної та від представників інших станів. Проте в основу феодального суспільства покладено саме такий поділ. Мислителі Середньовіччя вважають усі соціальні стани суспільно необхідними та взаємозалежними, пов'язаними взаємними правами та обов'язками.

Е. Анерс зазначає, що фактичне положення залежної людини Середньовіччя часто мало відрізнялося від положення раба [12, с. 147]. Проте факт закріплення за представниками нижчих станів елементарних прав говорить на користь прогресивного характеру цієї епохи. Важливо, що якщо статус раба вважався принизливим (раб взагалі не вважався членом суспільства), то феодально залежні люди (принаймні в теорії) розглядалися необхідним складником соці-

уму. Сама фізична праця починає розглядатися як нормальне, гідне людської природи заняття. У суспільстві дрібних виробників, які переважали в ту епоху, продуктивна праця не могла вважатися ганебним заняттям [13, с. 21].

Суспільним ідеалом Середньовіччя є добровільна співпраця представників різних станів заради спільної користі. Як пише невідомий поет середньовічної Німеччини: «Священик, лицар і селянин мають бути товаришами. Селянин має обробляти землю для священика і лицаря, священик має рятувати селянина і лицаря із пекла, а шляхетний лицар зобов'язаний захищати селянина та священика від злодіїв, які їм загрожують» [14, с. 30].

Честь та гідність представника кожного стану полягала у відповідності його особистих якостей відповідним становим характеристикам. Так, честь князя у слов'янських народів становили такі чесноти, як справедливість, піклування про військо та підданих, щедрість, зваженість, сміливість у бою тощо. Невідповідність князя таким ознакам або їх втрата тягла за собою втрату честі, позначену в літописах терміном «сором» [15, с. 16].

Важливо відзначити, що, на відміну від концепції громадянської гідності античного суспільства, інститут станової честі визнавав наявність честі та гідності у представника відповідного стану уже за фактом самого народження, а не особливих громадських заслуг. З іншого боку, честь могла бути втрачена представником привілейованого стану. Такий інститут, з одного боку, цементував суспільну нерівність, проте з іншого – чи не вперше дав змогу говорити про честь та гідність як індивідуальні права особистості як такої.

Намагання забезпечити та абсолютизувати особисту честь представниками привілейованих станів призводить до виникнення феномена лицарської честі.

На думку А.М. Архангельського, на противагу античності епоха феодалізму абсолютизує особисту гідність, приховуючи її зв'язок із загальною цінністю людини [16, с. 184].

Разом із тим представники нижчих станів, такі як цехові ремісники, також мали уявлення про власну гідність та честь. Гільдії та корпорації були соціальними формами, у яких такі уявлення реалізовувалися [17, с. 35].

В епоху феодалізму набуває доволі великого поширення практика нормативного закріплення юридичної відповідальності за правопорушення проти честі та гідності

людини. Уже перші кодекси звичаєвого права германських та слов'янських народів, зокрема Руська та Салічна правда, законодавчі акти середньовічних монархів містять норми щодо захисту честі та гідності особистості. Як правило, вони носять виражений становий характер. Наприклад, Статут князя Ярославла про церковні суди встановлює диференційовані види покарань за наклеп на добре ім'я жінки. Розмір штрафу залежить від станової приналежності останньої: від боярської дружини – «5 гривень золота за сором (чоловікові) та 5 гривень митрополиту, та смертна кара від князя», до селянки – «60 різок та 3 гривні митрополиту» [18, с. 43].

Ідеологічною основою середньовічного суспільства виступало соціально та політично організоване християнство. Причому християнський світ дедалі більше усвідомлював себе не тільки як релігійну громаду, а й як політичну спільноту [19, с. 308].

Не заперечуючи станове розшарування суспільства та фактичні відмінності у правовому та соціальному статусі окремих людей, середньовічна церква водночас постійно артикулювала ідею природної рівності людей як дітей Божих.

Так, уже в IX столітті Орлеанський єпископ Іона, критикуючи феодалів, писав: «усі злидарі і раби є рівними аристократам за своєю природою» [20, с. 51].

Очевидно, що у такому разі йдеться про рівність в етичному, а не юридичному сенсі. Проте такий напрям думки поступово формує підґрунтя для переоцінки цінності особистості, її честі та гідності у сфері юридичної філософії та практики.

Саме під впливом християнства середньовічна правова думка була змушена помітити особистість як самостійний юридичний феномен, чия цінність не залежить від станових та суспільних характеристик. Поступово корегуються завдання закону і права: тепер кожна людина – особистість, яка має бути наділена правами, адже її свобода подарована не державою, а Богом [21, с. 16].

В епоху Середньовіччя відбувається важливий процес, пов'язаний із індивідуалізацією духовного життя людини. Якщо у стародавні часи релігійність виступала своєрідним колективним громадським обов'язком державної спільноти, то в епоху Високого Середньовіччя центром духовного життя поступово стає сама людина, що проявляється, з одного боку, у встановленні церквою контролю за релігійним життям кожної людини (індивідуальної оцінки праведності), а з іншого – у розширенні канонічних прав та незалежності особи від спільноти парафіян.

Яскравим прикладом таких змін у канонічному праві стали правила IV Латеранського собору, якими було закріплено право мирянина самостійно обирати собі священика для сповіді, а також уперше юридично закріплено абсолютний обов'язок священика зберігати таємницю сповіді: «Нехай священик буде обережним повною мірою, щоб ані словом, ані жестом, ані будь-яким іншим чином не видати грішника перед спільнотою» [22, с. 63]. Таким чином, сповідь перетворюється із громадської справи на приватну.

Під впливом розвитку феодалізму та християнського віровчення фокус правової думки поступово звужується від держави і суспільства загалом до окремого стану, потім сім'ї і, нарешті, окремої особистості. Характерно, що саме в Середні віки з'являється інтерес до людини як ключа до пізнання світу і суспільства. «Найважливіший і чи не єдиний шлях пізнання істини – спочатку пізнати і полюбити саму людську природу ... Адже якщо людська природа не знає, що відбувається в ній самій, то як вона може пізнати те, що вище за неї», – писав ірландський мислитель Іоанн Скот Еріугена [23, с. 789].

Поступово у роботах мислителів пізнього Середньовіччя з'являються визначення честі та гідності як невід'ємних ознак особистості. Так, автор «Сентенцій» Петро Ломбардський визначає особу як «індивідуальну істоту, яка вирізняється з-поміж інших завдяки своєрідності, яка належить до її гідності» [24, с. 130].

Можна частково погодитись із думкою, що Середньовіччя не цінувало людину за її індивідуальні якості, а середньовічна людина не бачила іншого як частину цілого, що має цінність, і не помічала в іншому його індивідуальності [2, с. 26]. Проте зазначене аж ніяк не виключає ідеї цінності людини для середньовічної правової думки. Навпаки, у цьому проявляється сприйняття ідеї гідності кожної пересічної особи через її людське ество, незалежно від її особистих якостей та заслуг перед суспільством. Що ж стосується розуміння індивіда як частини цілого, то цей елемент не є витвором власне середньовічної думки, а спадком античності, як було показано вище.

Невідповідність між релігійними ідеями та фактичною соціальною та юридичною нерівністю призвело до поступового утвердження ідей прав людини, яке повною мірою було реалізовано у Новий час та пов'язується зі зникненням відмінностей між соціальними станами та поширенням інституту честі та гідності на всіх представників суспільства.

Висновки

У контексті формування передумов виникнення інституту честі та гідності людини протягом доби європейського Середньовіччя, в умовах феодальної суспільно-економічної формації та під визначальним впливом християнського віровчення відбулися важливі зміни у суспільно-правовій думці та юридичній практиці.

1. Під впливом розвитку феодального способу виробництва поступово зникає рабство, а на зміну суспільному поділу на рабів та вільних приходить ієрархічна суспільна система зі складними зв'язками міжстановою залежності.

2. Виникає та розвивається соціальна концепція станової честі, яка у представників вищих станів набула форми «лицарської честі», яка мала виразні індивідуалістичні риси.

3. У Середні віки набуває великого поширення законодавче закріплення правових норм, спрямованих на захист честі та гідності людини у прив'язці до її станової приналежності.

4. Під впливом християнського віровчення формується ідея загальної рівності, яка втім носить суто етичний, а не юридичний характер.

5. Особистість починає розглядатися як самостійна цінність, незалежна від її станової приналежності та особистих якостей.

6. Наприкінці епохи Середньовіччя зафіксовані перші зразки тлумачення честі та гідності людини як невід'ємних характеристик особистості у юридичному та соціально-етичному сенсі.

Таким чином, європейське Середньовіччя стало важливим етапом розвитку суспільно-правової думки, на якому було сформовано суттєві передумови для виникнення інституту права людини на честь та гідність. Разом із тим остаточне оформлення честі та гідності особистості як правового інституту відбулося уже в модерну епоху.

Список використаних джерел:

1. Паладьєв М.А. Конституционное право человека на честь и достоинство: основания, содержание, защита : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006.

2. Братасюк В.М. Правова особистість в умовах правової реальності європейського Середньовіччя. *Юридичний вісник*. № 3(20). 2011, с. 24–30.

3. Юридична енциклопедія: в 6 т., Т. 6 / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998.

4. Безроднова К.В. К вопросу о развитии представленный о категориях чести и достоин-

ства: историко-правовой аспект. *Вестник ЮУрГУ*, № 43, 2012.

5. Власова О.В. Формирование представлений о чести и достоинстве личности в истории развития общества. *Вестник ПАГС*, 2011.

6. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. 830 с.

7. Блажівська О.Є. Розвиток положень про захист гідності, честі та ділової репутації у кодифікаціях цивільного законодавства України радянського періоду. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 2. С. 65–69.

8. История частной жизни / под общей ред. Ф. Арьеса и Ж. Дюби. Т. 2: Европа от феодализма до Ренессанса / пер. с франц. Е. Решетниковой и П. Каштанова. Москва : Новое литературное обозрение, 2015. 784 с.: ил.

9. Данилова Г.М. Проблемы генезиса феодализма у славян и германцев (Сравнительный анализ франкских, древнерусских, хорватских, сербских и польских источников). Петрозаводск : Карелия, 1974. 232 с.

10. Эклога: Византийский законодательный свод VIII века. / Вступ. статья, перевод, комментарии Е.Э. Липшиц. Москва : Наука, 1965. 229 с.

11. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероблене та розширене. Київ : Критика, 2006. 584с.

12. Аннерс Е. История европейского права. Москва, 1999.

13. Вдовичин І.Я. Формування ідей особистісної свободи в епоху Середньовіччя. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, № 1, 2012.

14. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. Москва : Искусство, 1990. 396 с.

15. Власть и общество в литературных текстах Древней Руси и других славянских стран (XII–XIII вв.) / Отв. ред. Б.Н. Флоря. Москва : Знак, 2012. 328 с.: ил.

16. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. Москва : Искусство, 1972.

17. Безроднова К.В. Честь и достоинство как теоретико-правовые понятия (историко-правовое исследование) : дис. канд. юрид. наук. Челябинск. 2014.

18. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. : навчальний посібник. / за ред. В.Д. Гончаренка. вид. 2-ге, перероб. і доп. Том 1: З найдавніших часів до початку XX ст. / уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 472 с.

19. Дейвіс Норман. Європа: Історія / пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.

20. Fossier R. Histoire sociale de l'Occident medieval. Paris. 1970.

21. Величко А.М. Идея права в Византии. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2011. № 1, с. 15–24.

22. Атриа Ларсон. Грациан «О покаянии», Канон IV Латеранского собора «Все обоего пола» и каноники: защита и надзор за совестью индивида. *Verbum*. № 18, 2016, с. 59–71.

23. Антология мировой философии. В 4-х томах. Т.1, ч. 1 и 2. Москва: «Мысль», 1969. 936 с. С илл.

24. Митюкова А. Честь имеем?! *Наука Сибири*, № 36 (2372). Сентябрь 2002, с. 130–142.

The article deals with the problem of the role of medieval legal thought in the process of forming ideas about the honor and dignity of the individual as a legal institution. It is argued that the precondition for the emergence of the institution of honor and dignity is the recognition of the unconditional value of the individual as an independent subject of law. The article examines the main historical factors that determined the specifics of medieval notions of honor and dignity. It is noted that such fundamental factors are the feudal way of production and establishment of Christian doctrine as a global ideology. These factors led, in particular, the following features of the medieval understanding of these categories: honor and dignity are important features of personality, but their specific content is not constant and depends on the caste of the individual (caste honor); honor and dignity are perceived as socio-ethical and at the same time legal categories; the degree and method of legal protection of honor and dignity are determined depending on the caste of the holder of the relevant rights; combining the religious and ethical idea of universal equality with the factual and legal stratification of society and the existence of privileged and affected states. The article notes that the general trend of this era was a gradual narrowing of the legal focus from the state and society as a whole, to a particular state, then the family and finally the individual. The importance of the process associated with the individualization of spiritual life, due to which the individual acquires the qualities of the center of religious life. At the same time, the discrepancy between religious ideas and the actual social and legal inequality of the various classes has led to the gradual establishment of human rights ideas, which has been fully realized in modern times, and is associated with the disappearance of social status and the spread of honor and dignity for all members of society. In general, the Middle Ages are considered as an important historical stage in the formation of preconditions for the emergence of the modern institution of honor and dignity of the individual.

Key words: honor and dignity, Middle Ages, personality, human rights, personal intangible rights.

